

Ya'k'ûbî: Şiîliği ve Metodolojisi Ya'qûbî: Shi'ism and Methodology

Murat Ağarı^a

^a Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye.
muratagari@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1720-4598

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 05.10.2024

Düzeltilme tarihi: 11.11.2024

Kabul tarihi: 27.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Ya'kûbî,

Tarih,

Coğrafya,

Tarih Metodolojisi,

Şiîlik.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 05.10.2024

Received in revised form: 11.11.2024

Accepted: 27.12.2024

Keywords:

Ya'qûbî, History,

Geography,

Historical

Methodology,

Shi'ism.

ÖZ

Ya'kûbî hem tarih hem de coğrafya üzerine eser telif etmiş bir kişilik olarak İslâm tarihi yazımına yeni bir soluk getiren şahsiyettir. İslâm öncesi tarihî süreç hakkında geniş katımlı bilgi vererek tarihe evrensel bir karakter katmasının yanı sıra, isnat metodunu terkedip daha akıcı bir anlatım yolu kullanmıştır. Eserinin İslâm tarihine hasrettiği ikinci cildinin başında kaynaklarından bahsederek metin içerisinde kesintilere yer vermemiştir. Şîî olup olmadığı ve eserlerinde mezhebî bir tavır sergileyip sergilemediği tartışmalı olan Ya'kûbî'nin ılımlı bir Şîî olduğunu ve eserinde Şîîlik fanatığı bir tavır sergilemediğini söylemek mümkündür. İslâm öncesi tarihini bir Dünya tarihi niteliğinde kaleme alan Ya'kûbî, İslâm tarihini yıllara göre değil de halifelerin saltanat sürelerine göre tasnif etmiştir. Bu şekilde kolay anlaşılır bir tarihçilik tarzı benimsemiştir. Coğrafya üzerine olan eserini İslâm ülkelerine hasretmeyerek, dünyayı bir bütün olarak anlatmayı tercih eden Ya'kûbî, Irak Coğrafya ekolü müelliflerinden birisidir. Dünyayı yön temelli olarak kaleme alan müellif, içeriğindeki güvenilir bilgilerle başta coğrafya ve tarih olmak üzere pek çok alana katkı sağlamıştır. Bu iki eserin dışında Müşâkeletü'n-nâs li-zemânihim ve mâ yağlibu 'aleyhim fî külli 'aşr isminde risalesi bulunan Ya'kûbî tarihçilik ve coğrafyacılık açısından Müslüman müelliflerin önde gelenlerindedir.

ABSTRACT

Ya'qûbî is a figure who brought a breath of fresh air to the writing of Islamic history as a person who authored works on both history and geography. In addition to adding a universal character to history by providing extensive information about the pre-Islamic historical process, he abandoned the method of isnat and used a more fluent way of expression. At the beginning of the second volume of his work, which he devoted to the history of Islam, he mentioned his sources and did not include interruptions in the text. It is possible to say that Ya'qûbî, who is controversial whether he was a Shiite or not and whether he exhibited a sectarian attitude in his works or not, was a moderate Shiite and did not exhibit a fanatical attitude towards Shiism in his works. Ya'qûbî, who wrote the pre-Islamic history as a world history, classified the Islamic history according to the reign periods of the caliphs, not according to years. In this way, he adopted an easy-to-understand historiographical style. Ya'qûbî, who preferred to describe the world as a whole by not confining his work to Islamic countries, is one of the authors of the Iraqi Geography school. Our author, who wrote the world on a directional basis, contributed to many fields, especially geography and history, with reliable information in its content. Apart from these two works, Ya'qûbî, who wrote a treatise titled Mushâkelet al-nâs li-zemânihim wa mâ yağlibu 'aleyhim fî kulli 'aşr, is one of the leading Muslim authors in terms of historiography and geography.

Atf Bilgisi / Reference Information

Ağarı, M. (2024). Ya'k'ûbî: Şiîliği ve Metodolojisi, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD) 10 (2), s.65- 82.

* DOI: 10.46442/intjcss.1558533

** Sorumlu yazar: Murat Ağarı, muratagari@hotmail.com

1. GİRİŞ

9. yüzyılın önde gelen Şîî tarih yazarı Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Vâzih Ya'kûbî İranlıdır (Petersen, 1964, s. 169). Üçüncü asır tarihçileri ortaya çıktığında, Belâzürî (279/892), Ya'kûbî, Dineverî (282/898), İbn Kuteybe (270) /882) ve Taberî (310/923) kendilerinden önce gelen monografilerden farklı olarak İslâm toplumunun sürekli tarihlerini yazmışlardır. Bu âlimlerin yazılarının altında yatan tarihsel kavramlar, ümmetin deneyimlerinin birliği ve sürekliliğiyle birlikte bir evrensel tarih vizyonudur. Belâzürî birliği temsil ederken, diğer tarihçiler sürekliliği temsil etmektedir. Söz konusu tarihçilerin tarih yazma amaçları farklılık göstermektedir. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf* adlı tarihini Arap kabile aristokrasisi etrafında örölmüş bir eser olarak yazmış, böylelikle kendi görüşündeki önem odağını belirlemiş ve Arap toplum görüşünü vurgulamıştır. Ya'kûbî, Şîî eğilimlerden yoksun olmayan evrensel bir tarih yazmış ve İslâm öncesi tarihe manevi ve kültürel bir önem atfetmiştir. İbn Kuteybe'nin aklında *eyyâmü'l-Arab*, *evrensel tarih* ve *hukukî mülahazalar* şeklinde muhtelif yaklaşımlarını sentezlendiği özlü ve kapsamlı bir tarihe duyulan ihtiyaç vardı. Bu arada Dineverî, evrensel tarihinde Irak ve İran'ın rolünü göstermeye çalışmış ve bunu yaparken Sâsânî ve Abbasi dönemlerinin tarihinde bu yaklaşımına gerekçeler bulmuştur. Taberî ise kendi tarihinde Allah'ın iradesini aydınlatmaya ve eserini büyük *Kur'an* tefsirinin tamamlayıcısı olarak ümmetin faaliyetleri için bir rehber haline getirmeye çalışmıştır (Duri, 1983, s. 149).

Söz konusu evrensel tarih yazımı, ana karakterini önceki nesillerin çalışmalarını özetleyen bir dizi sentezle kazanmıştır. Yetenekleri ve bakış açıları farklı olsa da bu tarihçiler, geleneğin temelini koruma noktasında ortaktır ve bu malzeme üzerinde kalıcı bir sentez oluşturma ihtimalini kanıtlarlar. Mu'tezile'nin gelişiminin, Sünnî anlayış ile ılımlı Şîîliğin tutumunun netleşmesine katkıda bulunmuş olması muhtemeldir; ancak Mu'tezile'den gelen dürtülerin -ya da meydan okumanın- bu eserleri ortaya çıkarmış olabileceği ihtimalini de göz ardı edemeyiz (Petersen, 1964, s. 135). Müslümanlar tarafından anlaşıldığı şekliyle bu tarihin ana unsurları *Kur'an*'da bahsi geçen peygamberlerin, yani farklı halklara gönderilen elçilerin izinden gidilmesi olarak verilmektedir. İşte bu şema, yaratılıştan itibaren dünya tarihini ele alan evrensel tarihlerde detaylandırılmıştır (Waardenburg, 2004, s. 215).

Arapçanın mevcut en eski ve evrensel tarihi Ya'kûbî'nin *Tarih*'idir (Hamarnah, 1966, s. 4). Kitabının büyük bir bölümünü kronolojik sırayla Müslüman tarihine ve kendi zamanına kadar olan halifelerin biyografilerine ayırmış olan Ya'kûbî (Hamarnah, 1966, s. 4), imamların biyografilerini ayrıntılarıyla vermiştir (Khan, 1966, s. 714). Müellif, yalnızca Anadolu ve Kuzey Çin tarihini değil, aynı zamanda o zamanın eski hükümdarlarının tarihini de dikkate alarak Müslüman olmayan dünyanın tarihine yönelik bir tutum değişikliği sergilemiştir (Spuler, 1986, s. 437). Ya'kûbî, geniş bilgi birikimini yönetimdeki mesleki deneyimiyle birleştiren, kâtip sınıfından bir tarihçiydi (Duri, 1983, s. 64). Belki de bu kâtiplik geçmişi nedeniyle ama aynı zamanda anlatıyı süsleme kaygısıyla, anlatılarında öne çıkan bazı kişiler tarafından yazıldığı iddia edilen mektuplardan da cömert örnekler sunmakta, ayrıca evâile (ilkler veya tarihte ilkler) ilgi göstermektedir (Zaman, 2002, 11/258).

2. HAYATI ve ESERLERİ

Ne yazık ki elimizde Ya'kûbî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bunun en temel sebebi eserlerinde hayatına dair bilgi vermemesidir. 9. yüzyıl başlarında Bağdat'ta doğmuştur. İbn Vâzih olarak anılmasının sebebi büyük dedelerinden Vâzih'a nisbet edilmesidir. Fars asıllı olduğu konusunda yaygın kanaat bulunmasına rağmen, aslen Ermeni olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Atalarından Vâzih, Abbâsîlerin azatlılarından. Azerbaycan, İrmîniye ve Mısır valiliği yapmış olan Vâzih, Abbâsîlerin hizmetinde önemli görevler yüklenmiştir. Bu devlet görevleri arasında babasının ve dedesinin yürüttüğü istihbarat ve posta (berid) teşkilâtlarındaki mühim görevler de bulunmaktadır. Ailesi bu şekilde bir pozisyonda bulunan Ya'kûbî, bu vesilelerle siyâsî ve idarî yönetim bünyesinde bulunma ve bu ortamı erken dönemde tanıma fırsatı yakalamıştır. 260/874 yılında Horasan ve İrmîniye bölgelerini ziyaret etmiş, Horasan bölgesinde Tâhirî hanedanının bünyesinde çalışmış ve bu hanedan nezdinde uzun bir süre hizmette

bulunmuştur. Tahirîler hanedanının yıkılmasını takiben söz konu bölgeden ayrılmıştır. Başta Hindistan ve Çin olmak üzere İran, Kuzey Afrika, Endülüs ve Suriye'ye seyahatlerde bulunan Ya'kûbî Arap ülkelerinin çoğunu gezmiştir. Hayatının son dönemlerini Mısır ve Kuzey Afrika'da Tolunoğulları hanedanının bünyesinde geçirmiştir. Yâkût Hamevî'nin beyanına göre Ya'kûbî 284/897 yılında vefat etmiştir (Yâkût Hamevî, 1993, 2/557). Ancak *Mu'cemü'l-Udebâ'da*, 292/905 yılı Ramazan bayramında Tolunoğulları zamanında yapılan bayram merasimlerine atıfla onların hükümdarları için şiir söylediğinden bahsedilmektedir. Bu itibarla bahse konu olan süreçte hayatta olduğunu söylemek imkân dahilindedir (Ağarı, 2021, s. 6). Şîî bir aile kökenine sahip olan Ya'kûbî, Şîîlik hususunda mutedil bir tarihçi olarak tanınmaktadır. Tarihî olayları İmâmiyye Şîâsının anlayışında ele almaktadır. Örneğin Hz. Ali'nin hilâfet hakkını gasbetmekle suçladığı Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilâfetlerini kabul etmemekte ve onlarla ilgili konularda halife unvanını kullanmamaktadır (Ya'kûbî, 1995, 2/127, 139, 178). Söz konusu halifelerin dönemleri için hilâfet yerine "Eyyâm" ifadesini kullanmaktadır. Benzer şekilde Hz. Ali ile Hasan'ı halife olarak zikrederken, Emevî dönemini hilâfetten ziyade saltanat olarak değerlendirmektedir. Abbâsîlerle ilgili olarak benzer nitelemeler yapmakla birlikte, onlar hakkında daha ılımlı bir tavır sergilemektedir. Aynı zamanda İslam Dünyasının ilk coğrafyacılarından olan Ya'kûbî, İbn Hurdâzbih'ten sonra Irak coğrafya okulunun önemli temsilcilerinden birisidir.

1. TARİH-İ YA'KÛBÎ: Müellifin en çok tanınan eseri olup İslâm tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biridir. Umumi tarih türünde kaleme alınan eser yaratılışın anlatımıyla başlayıp, 259/872-73 yılı olaylarının anlatımıyla sona ermektedir. Eser, ilk peygamber olan Hz. Âdem'den başlayarak ardından gelen peygamberlerin anlatımlarıyla devam etmektedir. Sırasıyla İsrâiloğullarına gelen peygamberler ve hükümdarları, Hz. Peygamber'den önceki peygamber olan Hz. İsmâ ile havâriyelerinin anlatımlarının ardından, Süryânî, Bâbil, Âsur, Hint, Çin, Yunan, Rum, Fars hükümdarları hakkında bilgi verilmektedir. Türkler de dahil olmak üzere kuzey yönünde yaşayan kavimler, Mısır halkları ve oranın yerlileri olan Berberîler ile Habeşliler hakkında bilgi verildikten sonra İslâm öncesi Arap toplumunun anlatımıyla Hz. Peygamber öncesi dönem sona erer. Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren İslâm tarihi anlatımları başlamaktadır. Bu süreç, eserin sonuna kadar kronolojik bir sıra izlenerek devam ettirilir. Ya'kûbî, İslâm öncesi dönem üzerine aktarılan bilgilerin hurafe bilgilerle karışık bir halde olabileceğini dile getirmektedir. Bu nakillerle ilgili olarak bilgilerinin dayandığı *Eski Ahid* ile *Hüdâyname* hakkında şüphelerini ortaya koyar. Eserinde kullandığı temel kaynaklarının bir listesini bu bölümün başında verir. Bilhassa İbn İshak, Vâkîdî, Medâinî, Hişâm b. Muhammed Kelbî ve Heysen b. Adî gibi tarihçilerden, astronomi ve astroloji konularında Mâşâllah b. Eserî ve Muhammed b. Mûsâ Hârizmî'den faydalanır. *Târihu'l-Ya'kûbî*'yi dipnotlar ve fihrist ilâvesiyle ilk yayımlayan M. T. Houtsma'dır (I-II, Leiden 1883). Bu neşir esas alınarak 1939 yılında Necef'te ve 1960 yılında ise Beyrut'ta baskıları yapılmıştır. Muhammed Sâdık Bahrülülûm, 1964 yılında Necef'te, Abdülemîr Mühennâ ise 1993 yılında Beyrut'ta eseri yeniden yayınlamışlardır. Eserin Hz. Mûsâ'dan sonraki İsrâiloğulları, peygamberleri ve hükümdarları üzerine olan bölümü R. Y. Ebied ve L. R. Wickham tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir (*Ya'kûbî's Account of the Israilite Prophets and Kings*", J/YES. XXIX/211970|, s. 80-98).

2. KİTÂBÜ'L-BULDÂN: Ya'kûbî'nin coğrafya üzerine olan bu eseri, Müslümanlar tarafından bu alanda telif edilen ilk eserlerdendir. Ya'kûbî, gerçekleştirdiği seyahatlerinin ve uzun süreli araştırmalarının ardından, elde ettiği bilgileri değerlendirmiş ve coğrafya kitabını yazmıştır. Eserini 278/891 yılında tamamlayan Ya'kûbî, böylelikle dönemin yaşanabilir dünyası hakkında ilk elden malumatı günümüze aktarabilmiştir. Eser Bağdat ve Samarra'nın kuruluşu ve gelişmesi üzerine verilen bilgilerle başlamaktadır. Daha sonra İran, Afganistan, Arabistan, Hindistan, Çin, Bizans ülkesi, Suriye, Mısır, Nûbe, Kuzey Afrika, Sicistan ve Horasan hakkında bilgiler verilmektedir. Bahse konu ülkelerde bulunan yerleşim birimleri, ele geçirilişleri, şehirler arasındaki mesafeler, buralarda yaşayan halklar, ödedikleri vergi miktarları ve coğrafi özellikleri hakkında malumat verilmektedir. Abraham W. T. Juynboll *Kitâbü'l-Buldân*'ın ilk neşirini 1861 yılında Leiden'de yapmıştır. M. J. de Goeje ise eseri İbn Rûste'nin *A'lâku'n-Nefîse* adlı eseriyle birlikte

Bibliotheca Geographorum Arabicorum serisinin VII. cildi olarak 1892 yılında yine Leiden’de tekraren basmıştır. de Goeje ile ilgili bir diğer anekdot ise şudur: Ünlü oryantalist, eserin Mağrib’le alakalı olan bölümü üzerine Doktora tezi hazırlamıştır (Specimen e literis orientalibus exhibens descriptionem Maghrebi, sumtam e libro regionum Jaqubii, Leiden, 1860). Muhammed Sâdık Bahrülulûm 1952 yılında Necef’te, Muhammed Emîn Dinnâvî ise 2002 yılında Beyrut’ta baskılarını yapmıştır. Eserin Fransızca çevirisi Gaston Wiet tarafından açıklamalar ve ilâvelerle birlikte yapılmıştır (Lespays, Le Caire, 1937). Farsça çevirisi Muhammed İbrâhim Ayetî tarafından 1964 yılında Tahran’da, Türkçe çevirisi ise Murat Ağarı tarafından 2021 yılında İstanbul’da basılmıştır (Ya’kubî, 2021).

3. MÜŞÂKELE: Risalenin tam ismi “Müşâkeletü’n-nâs li-zemânihim ve mâ yağlibu aleyhim fi külli asr” şeklindedir. Ya’kubî, bu risalesinde Hz. Ebû Bekir’den Abbasî Halifesi Mu’tazîd-Billâh’a (892-902) kadarki halifelerin hayat tarzları, dinî ve ahlâki durumları, kişisel özellikleri, giyim-kuşamları, tebalarına karşı davranışları hakkında bilgi vermiştir. Halife Mütevekkil’in fiziki görünümü ve icat ettiği elbiseler hakkında bilgi veren müellif onun dönemini de övmektedir. Müellif eserde halifelerin valiler ve diğer devlet adamları tarafından nasıl taklit edildiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Yayınlanmış olan risale İngilizceye çevrilmiştir (Hizmetli, 2018, ss: 115-118).

Ya’kubî üzerine Türkiye’de yapılan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek zordur. Fakat yine de bu konuda bir literatür oluştuğunu söylemek olanaklıdır (Ağarı, 2002, ss: 265-275).

3. YA’KÛBÎ LİTERATÜRÜ

Ya’kubî hakkında değerlendirmelerde bulunmadan önce müellif hakkındaki literatürden bahsetmek faydalı olacaktır. Türkçe literatüre baktığımızda, Ya’kubî hakkında yapılan ilk akademik çalışmanın Selahattin Çamyar tarafından hazırlanan Yüksek Lisans tezi olduğunu görmekteyiz. Çamyar çalışmasında, yerli ve yabancı kaynaklardan istifade ile “Hayatı ve Eserleri”nden başlayıp “Dünya Tarihçiliğindeki Yeri ve Katkıları”nda son bulan geniş bir perspektifte Ya’kubî’yi incelemiştir. Kaynakları üzerinde çokça duran Çamyar, daha kapsamlı incelemesi gereken “Ya’kubî’nin Şiîliği” bahsini nispeten kısa olarak ele almıştır (Çamyar, 1998). Konu ile ilgili bir başka tez Emre Çelik tarafından hazırlanmıştır. 2018 yılında tamamlanan bu çalışma “Ya’kubî’nin coğrafyacılığı üzerinde durmuştur. Çamyar’da olduğu gibi, yerli ve yabancı kaynaklara dayanılarak hazırlanan bu çalışmada Çelik, Ya’kubî’nin “Hayatı ve Eserleri” üzerinde durduktan sonra “Irak Coğrafya Ekolü” hakkında bilgi vermiş, “*Kitâbü’l-Buldân’a* Konu Olan Bölge ve Şehirler” başlığı altında Bağdat ve Samarra’dan başlayarak yönlere göre şehirleri anlatmıştır (Çelik, 2018). Doğrudan tarihçilik ve coğrafyacılık üzerine yapılmış söz konusu iki tezin dışında, Sedat Seçkin Bozkurt *Tarihi’l-Ya’kubî’nin Tercüme ve Değerlendirmesi (Kitâbu’t-Târih II)* başlıklı tezinde *Tarih*’in ikinci cildini Türkçeye çevirmiştir. Ya’kubî’nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi veren Bozkurt, tarihçiliğini ele aldığı bir bölümün ardından eserin çevirisine yer vermiştir (Bozkurt, 2015). Nurcan Gül Arslan ise Ya’kubî, Taberî ve İbn Kesîr’de Emevî algısını çalıştığı tezinde, çalışmasını “Emevî devletinin İlk Yılları, Kronik Muhalefet ve Yönetime Rakip Oluşumlar” başlıklarından oluşturmuştur. Bu başlıklar altında verdiği bilgileri, her üç müellifteki görüntülerini vererek değerlendirmiştir (Gül, 2016). Yernar Mazhen, Emevî halifelerinin kişiliklerini ele aldığı tezinde Ya’kubî ile İbnü’l-Esîr’e yer vermiştir. 14 Emevî halifesini Ya’kubî ve İbnü’l-Esîr’e göre değerlendiren Mazhen, çalışmasını her iki müellifin ortak ve farklı yönlerini göstererek tamamlamıştır (Mazhen, 2010). Selim Yazıcı, *Ya’kubî’nin Tarihine Göre Hz. Osman Dönemi* başlıklı tezinde “Hz. Osman Dönemi” olaylarını çalışmıştır. Yazıcı, çalışmasının Giriş’inde Ya’kubî’nin hayatı, eserleri, kaynakları ve tarihçiliğine yer verdikten sonra iki bölüm halinde dönem olaylarını değerlendirmektedir (Yazıcı, 2016).

Ya’kubî üzerine yazılmış Türkçe makalelere göz attığımızda, Salih Arı “Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Ya’kubî (Ö. 292/905)” adlı makalede müellifin hayatı hakkında bilgi verdikten sonra tarihçiliği ve coğrafyacılığı üzerinde durmuştur (Arı, 2008). Konu ile ilgili bir diğer çalışma Kevser Özdoğan’ın “Yakubî ve Şiîliği Üzerine” adlı makalesidir (Özdoğan, 2019). Özdoğan bu makalesinde Ya’kubî’in Şiîliği’ni konu

edinmiştir. Çalışmasını “Biyografisinden Hareketle Şîi Olduğu İddiası” ve “Eserlerinden Hareketle Şîi Olduğu İddiası” olmak üzere iki temel üzerine yerleştiren Özdoğan, bu bağlamda Tâhiroğulları ve Tolunoğulları devletlerinin siyasî ve mezhebî yapıları hakkında bilgi vermekte ve bu devletlerin Sünnî olduklarının altını çizmektedir (Özdoğan, 2019, ss: 366-370). Özdoğan’ın çalışmasında dikkati çeken nokta şurasıdır: 375-379 sayfaları arasında “Tarih’inden Hareketle Şîi Olduğu İddiası”nı tartışan Özdoğan, bu bölümde sadece iki yerde *Tarih*’e atıfta bulunmaktadır (Özdoğan, 2019, s. 379). Anlaşılmaktadır ki, yazar çalışmasını R. Stephen Humphreys, Sean W. Anthony, E. L. Daniel, Carl Brockelmann, Franz Rosenthal, Camilla Adang, Claude Cahen, David Thomas ve Willam G. Millward gibi oryantalistlerin düşüncelerine göre şekillendirmiş, Ya’kûbî’nin kendi eserine müracaat etme gereği duymamıştır. Bu çerçevede ikincil türden zikredebileceğimiz son makale Erman Şan ve Ferit Baz tarafından kaleme alınmış olan “Mülûku’r-Rûm: Ya’kûbî’ye Göre Roma İmparatorları” başlıklı makaledir (Şan&Baz, 2016, ss: 427-44). Şan, makalenin başında Ya’kûbî hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, Roma imparatorları hakkındaki malumatı ele almış ve bunları değerlendirmiştir. Şan, “Dineverî ve İbn Kuteybe’nin eserlerini Ya’kûbî’den önce telif etmelerine ve bunlar da bir nevi dünya tarihi hüviyetinde olmalarına rağmen, bunların Roma İmparatorluğu’na dair bilgi vermediğine” işaret etmektedir (Şan&Baz, 2016, s. 429).

Türkçe literatür çerçevesinde son olarak Murat Ağarı’nın çalışmalarından bahsetmemiz gerekecektir. Murat Ağarı başta Ya’kûbî’nin coğrafya kitabı *Kitâbü’l-Buldân*’ı Türkçe’ye kazandırmak olmak üzere onun hakkında farklı konularda makaleler kaleme almıştır. “Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri – İbn Hurdazbih, Ya’kûbî ve İstahri” (Ağarı, 2007), “Ya’kûbî’nin Tarihinde Tıp ve Felsefe Bahisleri” (Ağarı, 2022), “Ya’kûbî’nin *Tarih*’inde Hindliler Bahsi” (Ağarı, 2021,) bu makalelerden bazılarıdır.

Yabancı dilde yazılmış olan literatüre gelince, ilk zikredilmesi gereken çalışma William G. Millward’ın *A Study of Al-Ya’qûbî with Special Reference to His Alleged Shi’a Bias* çalışması olmalıdır (Millward, 1961). Bu çalışma 1961 yılında Princeton üniversitesinde Doktora tezi olarak kabul edilmiştir. Millward çalışmasında bir taraftan müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verirken, diğer taraftan Şîilik iddiaları üzerinde durmaktadır. Tezin ana gövdesini oluşturan İkinci bölümün alt başlıkları şu şekildedir:

1. Veda Haccı
2. (Hz.) Muhammed’in Vefatı ve Halefi
3. (Hz.) Ali’nin Gençliği ve Yetişkinliği
4. (Hz.) Ali’nin Hilafeti
5. Hüseyin b. Ali
6. Şîi İmamlar ve Diğerleri (Millward, 1961, ss: 89-233).

Millward’ın bahse konu diğer çalışması “Al-Ya’qubi’s Sources and the Question of Shi’a Partiality (Millward, 1971-1972, ss: 47-74)” ismini taşımaktadır. Yazar bu geniş kapsamlı makalesinde, Ya’kûbî’nin kaynaklarının izini sürmekte ve amacını şu sözlerle dile getirmektedir: “Bu çalışmanın amacı, 9. yüzyıl Arap coğrafyacı-tarihçisi Ya’kûbî’nin büyük tarih eseri *Tarih*’i yazarken kullandığı kaynakları gözden geçirmek ve bu eserde Şia lehine önyargılı davrandığına dair sıkça dile getirilen iddiaların ne ölçüde kaynak seçiminden kaynaklandığını tespit etmektir (Millward, 1971-1972, s. 47).”

Bahsini etmemiz gereken bir diğer önemli çalışma Sean W. Anthony’nin “Was Ibn Wâdiḥ al-Ya’qûbî a Shi’ite Historian? The State of the Question” başlıklı makalesidir (Anthony, 2016, ss: 15-41). Anthony çalışmasının amacını ve ulaştığı sonucu şu sözlerle dile getirmektedir: “Üçüncü/Dokuzuncu yüzyıl tarihçisi ve coğrafyacısı İbnü’l-Vâdiḥ el-Ya’kûbî’nin eserleri, modern İslâm tarihçiliği çalışmalarında uzun zamandır vazgeçilmez bir kaynak olarak hizmet etmektedir, ancak Ya’kûbî’nin Şîi olduğu iddia edilen

kimliği hakkındaki rahatsız edici sorular, eserlerini yorumlamaya yönelik modern girişimleri engellemeye devam etmektedir (Anthony, 2016, s. 15)”.

Elton L. Daniel Ya’kûbî’nin Şiîliğini *Tarih*’in istinsah edilmesi ve basılması çerçevesinde ele aldığı “al-Ya’qubi and Shi’ism Reconsidered” ismini taşıyan makalesinde şu ön bilgileri vermektedir: “Yine de modern Oryantalist çalışmaların çoğunda Ya’kûbî’nin *Şiî önyargısı* ile yazdığı ve tipik olarak *Şiî tarihi* olarak adlandırılan şeyi ürettiği iddiası ile ekümenik tarihin seçkin bir örneği olarak statüsü gölgelenme eğilimindedir (Daniel, 2004, s. 209)”.

Yukarıdaki öncül çalışmaların ardından, ansiklopedi maddelerinden bahsetmemiz gerekecektir. *Encyclopaedia of Islam*’da (EP) bulunan Ya’kûbî maddesini Muhammad Qasim Zaman kaleme almıştır (Zaman, 2002, 11/257-258). Zaman, Ya’kûbî’nin hayatı ve eserleri hakkında kısa ve özlü bilgiler vermiştir. Türkçeye de tercüme edilen *İslâm Ansiklopedisi*’nde (MEBİA) bulunan Ya’kûbî maddesini Carl Brockelmann kaleme almış, müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vermiştir (Brockelmann, 1986, 13/351-352). Benzer şekilde *TDV İslâm Ansiklopedisi*’ndeki Ya’kûbî maddesini Murat Ağarı kaleme almış ve hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vermiştir (Ağarı, 2013, 43/287-288).

İslâmî tarih yazımı (Historiography) sahasında telif edilen eserlerde Ya’kûbî’den bolca bahsedilmektedir. Bunların başta geleni Franz Rosenthal’in *A History of Muslim Historiography* adlı çalışmasıdır (Rosenthal, 1968). Rosenthal’e göre Ya’kûbî eserini halifelerin saltanatlarına göre ele almış, astrolojik birtakım değerlendirmelerde bulunmuş, Yahudi ve Hıristiyan tarihine eserinde yer vermiştir (Rosenthal, 1968, s. 91). Rosenthal, evrensel tarih yazımı konusunda Taberî (Rosenthal, 1968, 134) ve Mes’ûdî’nin (Rosenthal, 1968, s. 136) çalışmalarının Ya’kûbî’ye nazaran daha önemli olduklarının da altını çizmektedir.

Bu sahada eser veren bir diğer müellif Tobias Anderson’dur (Anderson, 2018). Anderson *Early Sunnî Historiography -A Study of the Tārīkh of Khalīfa b. Khayyāt-* adlı eserinde, birleşik tarih ve tabakat eserlerinin yanı sıra, 9. yüzyılın ortalarından sonlarına kadar Dîneverî, Ya’kûbî, Taberî ve Mes’ûdî’nin evrensel kronikleri gibi büyük ölçekli sentetik tarihlerin ortaya çıkışına tanık olunmuştur” ifadesine yer vermektedir (Anderson, 2018, s. 93). Anderson yoğunlukla Halife b. Hayyât’ın *Tarih*’i ile evrensel tarih yazan müelliflerin çalışmalarını karşılaştırmakta (Anderson, 2018, ss: 190-191), Ya’kûbî, Taberî ve diğer pek çok tarihçinin aksine Halife’nin halifeler hakkında çok az biyografik materyal sunduğuna vurgu yapmakta (Anderson, 2018, s. 193) ve İslâm öncesi bölümünün Dineverî, Ya’kûbî ve Taberî’nin Dünya tarihlerindeki bölümlerden önemli ölçüde kısa olduğuna değinmektedir (Anderson, 2018, s. 199). Anderson Kuruluş, Yönetim ve Hâkimiyet başlıkları altında Halife’nin eseriyle diğer eserlerin karşılaştırmasını yapmaktadır (Anderson, 2018, s. 203, 207, 209, 210).

Chase F. Robinson, *Islamic Historiography* adlı eserinde Ya’kûbî’nin *Tarih*’i ile Mes’ûdî’nin *Mürûc*’unu evrensel tarih eserleri olarak nitelemektedir (Robinson, 2003, s. 75). Robinson Ya’kûbî hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle özetlemektedir: “Ya’kûbî biraz uyumsuz biriydi. Günümüze ulaşan evrensel bir tarih yazan az sayıdaki Şiî’den biri olan Ya’kûbî, isnatlara yer vermeyerek dönemin tarih yazımı eğilimlerine karşı çıkmış, bunun yerine eserinin başına temel kaynaklarının kısa bir bibliyografyasını koymuştur. Eski ve Yeni Ahit’te yer alan zengin materyaller için doğrudan Hıristiyan ve Yahudi kaynaklara güvenmesi onu farklı kılmaktadır (Robinson, 2003, s. 136).”

Gustav Richter, “Medieval Arabic Historiography” adlı makalesinde “Hıristiyan ve İslâm tarih yazımı arasındaki yakınlıkların sadece biçimsel olmadığı, daha da önemlisi, iki büyük dinin tarihsel-ideolojik düşüncesinin paralel olarak geliştiği” şeklindeki düşünceden hareketle, Doğu’daki tarihsel düşüncenin temel Yahudi-Hıristiyan ideolojisine tamamen aşılınmış olduğunu dile getirmektedir (Richter, 1984, s. 235). Richter’in Ya’kûbî hakkındaki düşünceleri ise şu şekildedir: “Taberî, Seyf’in *tarihi cilalama* pratiğini benimsemiş olsa da, yine de daha önce bahsedilen yan yana getirme yöntemini çok büyük ölçüde

korumuştur. Bu standarda göre, onun eserinde ideolojik önyargının doğrulanmış tarihsel aktarımın önüne geçmediği söylenebilir. Bu konu akla bir başka evrensel tarihi, 9. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan Ya'kûbî'nin eserini getirmektedir. İslâm'dan önceki olayları ele alışı doğal olarak diğer eserlerden farklı değildir. Anlatımı, (Hz.) Muhammed ve ilk halifeler söz konusu olduğunda eğilimli olmaya başlar, ki onların zamanında Şîi muhalefeti gerçekten de ortaya çıkmıştır; ancak Şîi temalar büyük bir dikkatle ve Taberî'nin de izini sürdüğü dünya tarihinin temel hatlarından herhangi bir sapma olmaksızın işlenmiştir (Richter, 1984, ss: 235-236).”

Konumuzla alakalı olarak “The Beginning of Muslim Historical Research” isimli makalesinde M. Kamil Ayad şu görüşlere yer vermektedir: “Müslümanların bilimsel faaliyetleri, artık Yunanlıların felsefe ve bilimleri, Hintlilerin bilgeliği, Babillilerin astronomisi, Perslerin edebiyatı ve Çinlilerin sanat ve endüstrileri ile tanıştıkları için dikkate değer bir ilerlemeye tanık olmuştur. Bu sayede Müslümanların dünya görüşü daha kapsamlı ve yaşam felsefeleri daha derin hale gelmiştir. Bu ve takip eden yüzyıldaki kültürel atmosferi tanımlamak için İslâmî Rönesans ifadesi bile kullanılmıştır. Gerçekten de bir tür hümanizm oluşturan bu gelişme, en güçlü ve sadık şekilde Mes'ûdî'nin eserlerinde ifade edilmiştir. Onun selefleri arasında yer alan coğrafyacı Ya'kûbî, Abbasiler'in tarihini aslında yaratılışla başlayan ve o zamanlar Müslümanlar tarafından bilinen tüm milletleri kapsayan bir dünya tarihi olarak sunmuştur (Ayad, 1978, ss: 8-9).”

Abed el-Rahman Tayyara, “İbn Hâbib's Kitâb al-Muhabbar and its Place in Early Islamic Historical Writing” adlı makalesinde, İbn Hâbib'in *Muhabber* adlı çalışmasını diğer evrensel tarih eserleriyle karşılaştırmakta ve Müslümanların evrensel tarih yazımına sağladığı katkıyı şu sözlerle dile getirmektedir: “*Muhabber*'in ana konularına ve yapısına üstünkörü bir bakış, bu eserin öncelikle Câhiliye (yani İslâm öncesi) ve erken dönem İslâm tarihine ilişkin şecere ve tablo halinde sunumlarla ilgili olduğu yönünde yanlış bir izlenim verebilir. Bununla birlikte, eserin anlatım düzenlemeleri ve yapısının daha yakından metinsel bir analizi, onun erken dönem İslâm tarih yazımının evrimindeki ve özellikle evrensel tarih yazılarının yükselişindeki önemli rolünü göstermektedir. 9. yüzyılın ikinci yarısından 10. yüzyıla kadar ortaya çıkan erken dönem evrensel İslâm tarihleri arasında İbn Kuteybe, Ya'kûbî, Dineverî, Taberî, Mes'ûdî ve Makdisî'nin (390/1000 civarı) eserleri yer almaktadır. Evrensel tarihler genel olarak uzak kökenlerden başlayıp yazarın zamanına kadar devam ederken, aynı zamanda bilinen diğer ulusları ve kültürleri anlatmaktadır (Tayyara, 2018, s. 410).”

Joseph Bradin Roberts, *Early Islamic Historiography* adlı çalışmasında Halife b. Hayyât (240/854), İbn Kuteybe, Belâzürî, Dineverî, Ya'kûbî ve Taberî'nin eserleri üzerinden erken dönem İslâm tarih yazımı üzerinde durmaktadır (Roberts, 1986, s. 200).

Michael Richard Jackson Bonner, *An Historiographical Study of Abu Hanîfa Ahmad Ibn Dawud Ibn Wanand Al-Dinawari's Kitab Al-Ahbar Al-Tiwal* adlı çalışmasında Ya'kûbî, Mes'ûdî ve Belâzürî gibi tarihçileri *edebiyatçı tarihçiler* olarak nitelemekte ve isnat sistemini kullanmamalarını bununla ilişkilendirmektedir: “Ya'kûbî, Mes'ûdî ve Belâzürî gibi edebiyatçı (belletrist) tarihçiler seküler temalar üzerine yazmışlardır. Onların edeb (âdâb/edebiyat) geçmişleri, dinî değil dünyevî ilimlerde yüksek düzeyde eğitim aldıklarını ve tarihlerinin görgü kuralları, siyaset ve her türlü dünyevî bilgi dâhil olmak üzere *dünyevî* ve *pratik* şeylere vurgu yaptığını ima etmektedir. Bu nedenle isnadı bırakmaları, özellikle dinî edebiyatın bir özelliğinden kaçınmak ve böylece Müslüman tarihini resmi (hieratic) ve hukuki kökeninden kurtarmak olarak anlaşılabilir (Bonner, 2014, s. 50).”

Duri, *The Rise of Historical Writing* adlı eserinde Ya'kûbî'yi “evrensel tarih anlayışını ifade eden bir âlim” olarak tanımlamakta ve onun hakkındaki görüşlerini “geniş bilgi birikimini yönetimdeki mesleki deneyimle birleştiren, kâtiplik sınıfından bir tarihçiydi” sözleriyle dile getirmektedir (Duri, 1983, s. 64).

Fred M. Donner, *Narratives of Islamic Origins* adlı çalışmasında Dineverî, Taberî ve Ya'kûbî arasında bir tasnif yapar ve bu tasnifi “Dineverî'nin *Ahbâr'u't-Tivâl*'i Taberî veya Ya'kûbî'nin eserlerinden çok daha yakından İran ve Irak merkezli bir anlatıma sahiptir” sözleriyle dile getirir (Donner, 1983, s. 134).”

Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period* adlı çalışmasında Ya'kûbî'yi “İslâm'da dünya kültürünün ilk tarihçisi” olarak tanıtmakta (Khalidi, 1996, s. 2), eserini “bu eser, antik kaynaklardan yaptığı doğru alıntılar ve tarihlendirmenin kesinliğini belirlemek için astronomiyi kullanması gibi bir dizi alışılmadık özellikler gösteren bir eserdir. Onun tarihi ve günümüze ulaşan diğer iki eseri, coğrafya ve insanlar ile çağları arasındaki yakınlık üzerine, genel olarak edebî tarih yazımında mekânın işlevi olarak adlandırılabilir şekilde ilgili bazı soruların tartışılması için bir çıkış noktası olarak alınabilir.” şeklinde tanımlamaktadır (Khalidi, 1996, s. 115).

Hannah-Lena Hagemann, *History and Memory: Khārijism in Early Islamic Historiography* adlı kitabında, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki çatışma, Cemel vakası, Sıffin savaşı ile Hâricîler hakkında dönemin eserleri arasında karşılaştırma yapmakta ve bilgileri kıyaslamaktadır (Hagemann, 2014). Özellikle Ya'kûbî'de bulunan münferit bilgileri vermesi açısından Hagemann'ın çalışması önemlidir. Örneğin Hz. Ali ile Muâviye arasındaki çatışmadan bahsederken: “Bununla birlikte, tüm kaynaklarda baş suçlu olarak tanımlanan tek kişi Kûfe'deki Kinde kabilesinin lideri Eş'as b. Kays'tır. Ya'kûbî, onu açıkça Muâviye için çalışmakla suçlayacak kadar ileri giden tek tarihçidir; ancak diğer kaynaklar da onu olumlu bir bakış ile sunmazlar (Hagemann, 2014, s. 11)” demektedir. Hagemann'ın dikkati çeken bir diğer değerlendirmesi şu şekildedir: “Hz. Ali ile kuzeni İbn Abbâs arasındaki ilişkide tarihçiler arasında belirgin bir fark yoktur; tarih eserlerinin derlendiği dönemde Hz. Ali taraftarları ile Abbâsîler arasındaki gerilimler, Şîi kaynakları İbn Abbâs'ı olumsuz bir şekilde tasvir etmeye sevk etmiş gibi görünmemektedir. Aslında Hz. Ali'nin İbn Abbâs'a üstünlüğünün en açık göstergesi İbn A'sem veya Ya'kûbî'nin eserlerinde değil, aksine çağdaş suçlamalara rağmen güçlü Şîi sempatisiyle tanınmayan Taberî'de bulunmaktadır (Hagemann, 2014, ss: 112-113).”

Robert Hoyland'ın editörlüğünde hazırlanan *Muslims and Others in Early Islamic Society* adlı çalışma erken dönem İslâm toplumu üzerine bir derlemedir (Hoyland, 2004). Söz konusu çalışmadaki makalesinde Jacques Waardenburg, Ya'kûbî'yi evrensel tarih yazımının öncülerinden biri olarak görmektedir (Waardenburg, 2004, s. 215). Sami Hamarneh, Erken dönem tarih yazımı üzerine olan çalışması *Arabic Historiography*'de Ya'kûbî'nin *Tarih*'ini “en eski ve evrensel tarih” olarak nitelemektedir (Hamarneh, 1966, s.4). Bertold Spuler, “*Islamic and Western Historiography*” adlı makalesinde Ya'kûbî'nin çalışmalarını “İslâmî olmayan dünyanın tarihine yönelik bir tutum değişikliği ve ilgiyi göstermektedir” şeklinde değerlendirmiştir (Spuler, 1986, s. 437). M. S. Khan, “*Miskawaih and Arabic Historiography*” isimli çalışmasında Arap tarihçilerinin iki sınıfa ayrılabilirliğini belirtmiş ve bu sınıfları “geleneççiler ve fakihler” ile “bilginler, saray mensupları ve kâtipler” olarak göstermiştir (Khan, 1969, 710). Dineverî ve Ya'kûbî'yi ikinci grup tarihçiler arasında ele alan Khan, onları “tarihe Fars gözüyle bakan iki tarihçi” olarak değerlendirmiştir (Khan, 1969, 714).

Erling Ladewig Petersen, *Ali and Muawiya In Early Arabic Tradition* adlı kitabında, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki çatışmayı dönemin kaynaklarından takip etmektedir. Ya'kûbî hakkındaki tarihsel değerlendirmesini şu ifadelerle dile getirmektedir: “Bu grubun en önde gelen tarihçileri Belâzürî, Taberî, Dineverî ve Ya'kûbî'dir. Yetenekleri ve bakış açıları farklı olsa da bu tarihçiler geleneğin temelini korumakta ortak ve aynı zamanda bu malzeme üzerinde kalıcı bir sentez oluşturma olasılığını da kanıtlarlar (Petersen, 1964, 135).”

D. S. Margoliouth, ders notu mahiyetinde hazırlanmış olan *Lectures on Arabic Historians* adlı çalışmasında, Ya'kûbî'yi yetersiz görmekte ve onu “yüzeysel bilgi veren bir tarihçi” olarak nitelemektedir:

“Onun bilgileri zaman zaman Taberî'nin açıklamalarını desteklemek için kullanılabilir, ancak bu açıdan kayda değer bir hizmet sağlamayacak kadar yetersizdir. Onun çalışması, araştırmayı derinlemesine sürdürmeye zamanı ya da isteği olmayan öğrencilerin kullanımına yönelik, ulusal tarihin ciddi bir özeti olarak kabul edilebilir (Margoliouth, 2009, s. 126).”

Son olarak Oleg Grabar'ın *İslam Sanatının Oluşumu* adlı eserinde geçen bir bilgidен bahsetmek yerinde olacaktır. Oleg Grabar, Kubbetü's-Sahra ile ilgili olarak Ya'kûbî'nin verdiği bilgiyi eserine almış ve şu şekilde yorumlamıştır: “Kubbetü's-Sahra'nın inşasına dair iki açıklama mevcuttur. Bunlardan ilki 685-692 yıllarının tarihi malumatına uygunluk gibi bir özelliğe sahiptir. Bu açıklama belli bir grup bilim adamı tarafından kabul görmüştür. Bu bilim adamlarının özelliği pozitivist eğilimli olmalarıdır. Bahse konu olan yorum Bağdat'ta yetişmiş ve imparatorluğu adım adım gezmiş Şiî Müslüman tarihçi Ya'kûbî ile İskenderiyeli Ortodoks papaz Euty chius'un tarihi metinlerine dayanmaktadır. Haçlı seferlerinden önce yazmış başka yazarlar ve özellikle geleneksel Müslüman yazarları da bu yapıdan söz etseler bile, aslında bilinen tarih yazımı kanallarından kuşaktan kuşağa aktarılmış tek bir ya da en çok iki önemli geleneğin geçerli olduğu konusunda bazı ipuçları var (yapının kim tarafından, ne zaman yapıldığı konusunda yinelenen bir yanlışlar dizisi gibi). Bütün bu yazarlar, Mekke Abdullah İbnü'z-Zübeyr adında halife aleyhtarı bir kişi tarafından ele geçirilince Emevi halifesi Abdümelik'in Arabistan'dan gelen hacıları kendi yanına çekebilmek için bir Filistin kentini İslam'ın dinsel merkezlerinden birine dönüştürdüğü savında birleşiyorlar. Kubbetü's-Sahra'nın planının, Kubbe'nin çevresindeki iki gezinti mekânıyla birlikte, Müslüman haccının en önemli evrelerinden biri olan, dolaşarak gezinme, yani tavaf için yapıldığı konusunda da fikir birliği içindeler. Bu yoruma çeşitli kişiler farklı biçimlerde karşı çıkmışlardır. Örneğin, Ya'kûbî'nin ve Euty chius'un sözlerinin erken İslam tarih yazımı salnamelerinde bir başka örneği yoktur; oysa, hac yerini değiştirmek gibi çok önemli bir girişim (bütün Müslümanların Mekke'ye gitmeleri farzdır), Taberî ve Belâzürî gibi dikkatli tarihçilerin, hele Mukaddesi gibi Kudüs vatandaşı bir coğrafyacının gözünden kaçmış olamaz. Öte yandan, Ya'kûbî ve Euty chius'un tarihlerinde olguları bilerek çarpıttıklarını kanıtlamak da mümkün ki bu da söz konusu yazarların ateşli birer Emevi karşıtı olduklarını gösterir (Grabar, 1998, ss: 60-61).”

4. ŞİİLİĞİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Hayatı hakkında bilinmezlerin çokluğu gibi, Ya'kûbî'nin Şiîliği üzerine yapılan spekülasyonlar da çok miktardadır. Bu konudaki rivayetleri toplu bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Onun Şiîliği üzerine üç farklı görüş bulunmaktadır:

1. Özellikle *Tarih*'inde geçen Şiî imlemelere rağmen onun Şiî olmadığını savunan düşünce,
2. Onun katı bir Şiî olduğunu ve bu eğilimi çalışmalarına yansıttığını savunan düşünce,
3. Bizim de katıldığımız ılımlı Şiî olduğunu ancak bu yönünü eserlerine yansıtmadığını savunan düşünce.

Konu hakkında yaptığı tezde Selahattin Çamyar, Ya'kûbî'nin Şiîliğini “Dört Halife devriyle birlikte Emevi ve Abbasi dönemlerinde meydana gelen olayları genelde Şia yanlısı bir tutum içerisinde vermiştir.” şeklinde yorumlamıştır (Çamyar, 1998, s. 77). Sedat Seçkin Bozkurt ise Şiîlik iddiası ile ilgili olarak, onun İslâm tarihi düşüncesini İmâmiye Şîası tarzında değerlendirdiğini, Hz. Ali'nin imamet ve dolayısıyla hilafet hakkını elinden almakla suçladığı Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilâfetlerini kabul etmeyip, onlar hakkında halife unvanını kullanmadığını, halifelik süreçleri hakkında *hilâfet* yerine *eyyâm* kavramını kullandığını dile getirir. Bozkurt'a göre, Hz. Ali ve Hasan'dan halife olarak bahseden Ya'kûbî, Emevî dönemini bir saltanat dönemi olarak ele almaktadır. Abbâsîler dönemini de aynı şekilde nitelemekle birlikte Abbâsîler hakkında daha müsamahakâr davranır (Bozkurt, 2015, s. 9).” Çalışmasında “Ya'kûbî'nin Şiîlik Temayülü” şeklinde bir başlığa yer veren Yernar Mazhen, Ya'kûbî'nin ılımlı bir Şiî olduğunu, Şiîliğinin ailesinden geldiğini dile getirdikten sonra “onun Şiîliğinin *Tarih*'inin içeriğine de yansıdığından ve eserinin

Veda Hutbesi bölümünü ele alırken bu özelliğini açıkça ortaya koyduğundan söz etmektedir (Mazhen, 2010, s. 24).” Selim Yazıcı ise Şîlik ithamı ile ilgili olarak “*Tarih*’ini yazarken mensubu bulunduğu Şîi düşüncesine yakın rivayetleri aldığını açıkçası birçok rivayette gördük” diyerek kanaatini bu yönde belirtmiştir (Yazıcı, 2016, 83).

Ya’kûbî’yi “Şîi eğilimli bir tarihçi” olarak tanımlayan Nurcan Gül Arslan *Emevi Algısı* üzerine hazırladığı tezinde onun Şîliği üzerine düşüncelerini dile getirmiştir. Müellifin Gadir Hum olayı ile Sakaleyn hadisinden bahsetmesini, yukarıda dile getirildiği üzere özellikle ilk üç halife için *hilafet* tabiri yerine *eyyâm* tabirini kullanmasını Şîliğine delil olarak göstermiş, Emevî dönemini anlatırken bu ailenin uygulamalarına ayrı bir vurgu yaptığını ifade etmiştir. Arslan, Ya’kûbî’nin, Hucr b. Adî olayı ve Muhtâr’ın icraatlarının anlatımında *Şia* tabirini kullanmasını da bu çerçevede değerlendirmektedir. Ona göre Ya’kûbî, Abbasî halifeleri için de *eyyâm* tabirini kullanmakla birlikte, onlara karşı daha ılımlı bir anlatımı tercih etmektedir. Ya’kûbî’nin tarih yazımında mezhebî yöneliminin etkisi olduğunu bilindiğini ve bu hususun Ya’kûbî’nin eserinin değerine hanel getirmediğini dile getiren Arslan, onun genel tarih anlatımında mutedil bir yaklaşım sergilemese de, eserinin İslam öncesi insanlık tarihi, siyer ve Abbasî halifesi Mutemid’e kadar olan dönem hakkında geniş bilgiler veren önemli bir başvuru kaynağı olduğu görüşünü okuyucuyla paylaşmaktadır (Arslan, 2016, s. 37).”

Salih Arı makalesinde “Ya’kûbî’nin Eserlerine Yansıyan Şîi Bakış Açısı” başlığı altında onun Şîliğini değerlendirmiş, Şîliği benimseyen bir aile kökeninin bulunduğunu belirtmiş ve onun Şia mezhebinin inançlarını benimseyen bir aileden gelen mutedil bir Şîi olduğu söylenebilir.” diyerek kanaatini ortaya koymuştur (Arı, 2008, s.170). Kevser Özdoğan, Yakûbî’nin Şîi olmadığı kanaatindedir. Ya’kûbî’nin çalışmalarındaki ifade tarzından hareket ederek onun Şîi olduğu iddiasının, araştırmacıların onun çalışmalarının Şîi tarzda okumasıyla alakalı olduğunu ifade eden Özdoğan, bu durumun eseri Şîi bir müstensih çöğaltmasıyla alakalı olduğunu dile getirmektedir. Ya’kûbî’nin çalışmaları incelendiğinde, onun Şîi olmadığını ortaya koyacak delillerin bulunabileceğini, tarafsız bir gözün bu delilleri ortaya çıkarabileceğini savunmaktadır (Özdoğan, 2019, s. 355).” Bu yaklaşım tarzıyla kendi bakış açısını geliştiren Özdoğan, Ya’kûbî’nin değerlendirilmesinde Şîi önyargılı bakış açılarının terkedilmesinin doğru olduğunu dile getirmektedir (Özdoğan, 2019, s. 383).

Ya’kûbî’nin Şîliği ile ilgili olarak yabancı dilde yazılmış olan çalışmalarda ilk dikkatimizi çeken, daha önce belirttiğimiz üzere, Millward’ın tezidir. Millward çalışmasının sonunda şu iki soruyu sormaktadır:

1. Ya’kûbî’nin yazıları, özellikle de evrensel *Tarih*’i ile ilgili olarak Şia’nın bakış açısı lehine açık bir önyargı suçlaması haklı mıdır?

2. Öyleyse, bu önyargının niteliği ve kapsamı nedir ve yazılarından nasıl elde edilir? (Millward, 1961, s. 234)

Bu iki temel soruya verdiği yanıt şu şekilde özetlenebilir: “Ya’kûbî’nin coğrafyası (*Kitabü’l-Buldân*) için verilen cevaplar çoğunlukla olumsuzdur. Bu eserde Şîi kaygılara yönelik aşırı partizan bir eğilim olduğuna dair belirgin bir işaret yoktur. Yazarın tarih denemesinde (*Müşakeletü’n-Nâs li-Zamânihim*), Şîi pozisyonuyla ilişkili konular ve tutumlar için kişisel tercihlerine dair bazı düşündürücü, ancak kesin olmayan işaretler fark edilebilir. Bunlar arasında Selmân-ı Fârisî’nin itibarını yüceltme eğilimi ve “aleyhi’s-selam” ifadesini sadece Ali b. Ebî Tâlib’in ismiyle bağlantılı olarak kullanılması yer almaktadır. Yine spekülâtif ve kesin olmayan üçüncü bir gösterge ise yazarın “Şîi bakış açısına karşı hoşgörülü ve Alevilere karşı saygılı” olduğu bilinen Abbasî halifesi Me’mun’a aşırı ve orantısız derecede uzun yer vermesinde gözlemlenebilir. Ya’kûbî’nin *Tarih*’i söz konusu olduğunda tarafgirlik sorunu daha karmaşıktır. Öncelikle bu durum yazarın kullandığı kaynaklar, bunların doğası ve bunları kullanma biçimi sorularıyla ilintilidir (Millward, 1961, s. 234). Yakubî’nin eserinin birçok Şîi eser sahibi ve müstensih aracılığıyla aktarılmış

olma ihtimalini içerdiği ve eserde, Şîilerin lehine eklemeler yapıldığına dair güvenilir deliller gösteren birçok noktanın bulunduğu hatırlandığında, onun Alevîler, Şîiler, özellikle İmâmiyye hakkındaki görüşleri ve kendisinin Şîî eğilimleri ve kanaatleri biraz farklı bir açıdan ele alınabilir. Ya'kûbî'nin kendi adını taşıyan eserin mevcut Alevî-Şîî yöneliminde bir yanılğı yoktur. Bununla birlikte, yazarın günümüze ulaşan diğer eserlerinde Şîî tarafgirliğine dair çok az ve şüpheli kanıt bulunduğu bilgisiyle birleştirildiğinde, bu durum müellifin Şîî eğilimlerinin ve sempatilerinin genel olarak kabul edilenden daha ılımlı olduğunu düşündürmektedir (Millward, 1961, ss: 238-239).

Millward konu ile ilgili olarak yazmış olduğu makalede ise şu görüşlere yer vermektedir: “Bu eserin yaklaşık bir asır önceki ilk baskısının ardından yapılan ilk değerlendirmelerde, eserin Şîî eğilimli olduğuna dair farklı yoğunlukta suçlamalar yer almıştır. Bu ve benzeri suçlamalar, Arapların tarihini, Arap edebiyatı tarihini veya Orta Doğu tarihçilerini ele alan sonraki kaynakların neredeyse tamamında tekrarlanmıştır. Ancak bu değerlendirmelerin veya referansların hiçbiri bu suçlamayla tam olarak ne kastedildiğini açıklamamış veya hangi bağlamda kullanıldığını tanımlamamıştır (Millward, 1961, s. 47).”

Sean W. Anthony Ya'kûbî'nin Şîîliğini sorguladığı makalesinde onun Şîî olduğuna kanaat getirerek “Bu makale, Yâkûbî'nin Şîî kimliği meselesini yeni veriler ve eski verilerin yeniden değerlendirilmesi ışığında yeniden ele almakta ve onu Şîî olarak kabul etmek için hangi kanıtların mevcut olduğunu ve eğer varsa, onu Şîî olarak etiketlemenin eserlerini okuyan modern akademisyenler için ne gibi bir sezgisel değer taşıdığını sorgulamaktadır (Anthony, 2016, s. 15). Eğer kişi Ya'kûbî'nin *Tarih*'ini Şîî bir kronik olarak okumazsa, neyin kaybolduğunu düşünmelidir. Ya'kûbî'nin Şîî perspektifini gözden kaçırmak, onun yazarlık vizyonunu ve dolayısıyla kroniğinin İslâm tarihçiliğine önemli bir katkısını görmemizi engeller” görüşünü yansıtmaktadır (Anthony, 2016, s. 35).

Şîîlik çerçevesinde ele aldığımız son makale Elton L. Daniel'e aittir (Daniel, 2004, ss: 209-232) Daniel çalışmasında Ya'kûbî'nin *Tarih*'inde bulunan rivayetleri ve eserin nüshalarını ve baskılarını karşılaştırdıktan sonra şu kanaate varmıştır: “Kısacası, Ya'kûbî'nin Şîîliğine dair ilk bakışta hiçbir kanıt yoktur. Aksine, elimizde yazarın mezhepçi bir önyargıya sahip bir eser sunmak değil, açıkça belirttiği gibi, bilinmesi gerekenleri ve zamanının eğitilmiş insanları tarafından genel olarak doğru kabul edilenleri özlü bir şekilde anlatmak olan niyetine dair kendi beyanı bulunmaktadır (Daniel, 2004, s. 227).”

Encyclopaedia of Islam'da (EP) Muhammad Qasim Zaman onun Şîîliğine kısaca değinmiş ve konuyu “sonuçsuz bir tartışma” olarak nitelmiştir (Zaman, 2002, 11/ 258). *İslâm Ansiklopedisi*'nde (MEBİA) Carl Brockelmann Ya'kûbî'nin Şîî olduğunun altını çizmiş ve “bu temayülünün tesirinde kalmadığını” dile getirmiştir (Brockelmann, 1986, 13/352). Murat Ağarı ise *TDV İslâm Ansiklopedisi*'ndeki makalesinde, farklı mecralarda dile getirildiği şekliyle onun Şîî bir aileden geldiğini ve mutedil bir tarihçi olarak tanındığını ve İslâm tarihi anlatımlarının İmâmiyye Şîîası tarzında olduğunu belirtmektedir (Ağarı, 2013, 43/287).”

İslâmî tarih yazımı (Historiography) sahasında telif ettiği eserinde Rosenthal, Ya'kûbî'nin *Tarih*'inde Şîî bakış açısının karşılıklarının bulunduğunu ifade etmektedir (Rosenthal, 1968, ss: 64-65). Bir başka tarih yazımı müellifi olan Chase F. Robinson Ya'kûbî'yi Şîî olmakla itham etmektedir (Robinson, 2003, s. 36). Benzer şekilde Gustav Richter “Ya'kûbî bir Şîî idi ve eseri muhtemelen Şîî fikirlerini evrensel bir tarihte ortaya koyan ilk girişimdi” sözleriyle onun Şîî olduğuna vurgu yapmaktadır (Richter, 1984, s. 237). Ancak şu sözler de Richter'e aittir: “(Ancak), hiç kimse Ya'kûbî'nin eserinin İslâm'ın tipik tarih literatürüne Şîî tarih görüşünü yerleştirdiğini iddia edemez (Richter, 1984, ss: 235-236).”

Albert Noth, *The Early Arabic Historical Tradition-A Source-Critical Study* adlı çalışmasında, Gustav Richter'den alıntı yaparak şu bilgileri aktarmaktadır: “Gustav Richter, Ya'kûbî'nin tarihi özetinin, yazarın kendi önyargısına uygun olarak Şîî eğilim sergileyen birtakım hadisleri içermesine rağmen, bu özetin Sünnî tarihi geleneğinden esasen farklı olmadığını göstermiştir (Noth, 1994, s. 9).”

Heather N. Keaney, *Medieval Islamic Historiography* adlı eserinde şu görüşlere yer verir: “9. yüzyıl Şîî tarihçisi Ya’kûbî (Hz.) Osman’ı dini ve siyasi sorumluluklarını kötüye kullanan bir lider olarak sunar (Keaney, 2013, s. 56). R. S. Humphreys’in belirttiği gibi, Ya’kûbî’nin Şîî görüşleri (Hz.) Osman’ın saltanatı sırasında toplumun çöküşünü sahabeler arasındaki daha önceki yozlaşmaya bağlamasına neden olurken, Mes’ûdî (ve İbn Miskeveyh’i de ekleyebilirim) daha çok (Hz.) Osman’ın kişisel sorumluluğuna bakmaktadır (Keaney, 2013, s. 56).” 10. ve 11. yüzyıllar, hilafetin yanı sıra saltanatın kurulması ve ideolojik olarak daha tutarlı ve siyasi olarak daha hırslı bir Şîî ideolojisinin yükselişi nedeniyle bu temel konularda daha fazla kutuplaşmaya tanık oldu. Ya’kûbî, Mes’udi ve Miskeveyh’te bulunan Şîîlik ve sekülerizme karşılık Sünni söylem giderek daha fazla idealize edilmiş, hadis temelli sahabe biyografilerine dayanmıştır (Keaney, 2013, s. 135).”

Tayeb el-Hibrî’nin *Reinterpreting Islamic Historiography* adlı eserinde Ya’kûbî’nin Şîîliğine delil olarak gösterilen Me’mûn dönemi hikâyeleriyle ilgili önemli bilgiler verilmektedir: “Hükümdar cinayetini meşru bir zemine oturtmanın zorluğu kaynakların resmi bir belgenin amacını ve içeriğini bildirme konusundaki farklılıklarında da ortaya çıkmaktadır. Savaşın Me’mûn’un karargahında, Emin’in öldürülmesini haklı göstermek için Bağdat halkına hitaben yazılan bu belgenin, biri Ya’kûbî tarafından sağlanan iki versiyonu bulunmaktadır. Ya’kûbî, savaşın hemen ardından Tahir’in kendi eliyle Me’mûn’a bir açıklama yazdığını bildirmektedir (Hibri, 2002, s. 70). Ancak Cehşiyari ve Taberi, bu mektubun aslında Tahir tarafından yazılmadığını, ancak onun gibi görünmesinin amaçlandığını ima eder gibidirler. Ya’kûbî’nin aksine, hal edilen halife Emin’in başının Merv’e ulaşmasından ve Fazl’ın şaşkınlığından sonra, Me’mûn’un Fazl’a Tahir’e atfedilebilecek bir mektup yazmasını söylediğini, belki de cinayeti meşrulaştırma çabası içinde olduğunu söylerler. Her ikisi de nihayetinde kabul edilen mektup metninin, daha sonra Me’mûn’un baş kâtibi (veziri) olacak olan yardımcı kâtip Ahmed b. Yusuf’a ait olduğunu ve Ya’kûbî’nin iddia ettiği gibi Tahir tarafından Bağdat’tan gönderilmediğini belirtmektedir (Hibri, 2002, s. 71).

Joseph Bradin Roberts’ın Ya’kûbî’nin Şîîliği’ni ele alırken Cemel vak’ası örneğinden hareket eder. Konunun Ya’kûbî ile ilintili olan bölümünde onun eserinin plan olarak, eserlerine yaratılış ile başlayan Belâzürî, Dineverî veya Taberî’nin eserlerinden farklı olmadığını dile getirir (Roberts, 1986, s. 191). Roberts, Ya’kûbî’nin konumunu “bir tür artan Ali taraftarlığı olarak tanımlanabilir, ancak tamamen gelişmiş bir mezhepçi Şîîlik olarak tanımlanamaz” ifadeleriyle açıklamaktadır (Roberts, 1986, s. 200).

Boaz Shoshan hem *Poetics of Islamic Historiography* hem de *The Arabic Historical Tradition and the Early Islamic Conquests* adlı eserlerinde Ya’kûbî hakkında kayıtlara yer verir. İlk çalışmasında Ya’kûbî’yi Şîî eğilimli bir tarihçi olarak niteleyen (Shoshan, 2004, s. 169) Shoshan, ikinci çalışmasında eserinde fetihlere 30 sayfadan fazla yer vermediğini dile getirir (Shoshan, 2016, s. 11).

Abdülaziz Duri, Ya’kûbî’nin Şîî olduğunu “Şîîliğe sempati duyduğu anlaşılabilir” sözleriyle dile getirmekte, “tarihinin ikinci bölümünde kâtiplik görevinin etkisi görülmektedir” sözleriyle çalışmasının önemini anlatmaktadır (Duri, 1983, ss: 158-159).

Fred M. Donner, genel algıya uygun olarak Ya’kûbî’nin Şîîliğini “Taberî’ninki gibi evrensel bir tarih olan Ya’kûbî’nin *Tarih*’i ılımlı Şîî yönelimiyle bilinir” sözleriyle açıklar (Donner, 1983, s. 134).

Khalidî, Ya’kûbî’nin Şîîliğine vurgu yaparken, Muâviye’nin yönetimini “saltanat” olarak nitelemesinden hareket etmekte; aynı zamanda Hz. Osman dönemi olayları ile ilgili olarak “Osman karşıtı duygularını büyük bir ihtiyatla ifade etmek zorunda kaldılar” düşüncesini sergilemektedir (Khalidî, 1996, s. 115).

Ya’kûbî’nin *Tarih*’ini “Şîî tarih kaynağı” olarak kabul eden Hagemann’ın konu ile ilgili değerlendirmesi şöyledir: “İncelenen tarih çalışmalarından dördü, Ya’kûbî’nin *Tarih*’i, Nasr b. Müzâhim’in *Vak’at-i Siffin*’i, İbn A’sem’in *Kitâbü’l-Fütûh*’u ve Mes’ûdî’nin *Mürûcû’z-Zeheb*’i genellikle ilk Şîî kaynaklar olarak kabul edilir, geri kalan derlemeler ise ya ilk Sünni kaynaklar ya da bilinmeyen dini-siyasi

yakınlığa sahip çalışmalar olarak kabul edilir (Hagemann, 2014, s. 244)”. Her ne kadar eserini Şîî bir literatür olarak kabul etse de Hagemann, onun Şîîliğini tartışmalı olarak değerlendirmektedir (Hagemann, 2014, ss: 258-259).

Genel olarak ılımlı bir Şîî olarak değerlendirilen Ya’kûbî’nin tarzı, Petersen’e göre kaba bir Şîîliktir: “9. yüzyılın ikinci yarısındaki tarih yazımı, ana karakterini önceki nesillerin çalışmalarını özetleyen uzun bir sentezler dizisi aracılığıyla kazanmıştır (Petersen, 1964, s. 173)”.

Paul L. Heck, *The Construction of Knowledge in Islamic Civilization* adlı çalışmasında, Ya’kûbî’nin Şîî karakterini şu şekilde açıklamaktadır: “Kuşkusuz, Ya’kûbî’nin sesi Şîî özlemlerle damgalanmıştır ve Emevi tarihini ele alışı oldukça “kabilevi” bir karaktere sahiptir, ancak İbn Hişâm ve İbn Sa’d’ın aksine, onun tarih vizyonunun Arap-İslâm dışı tarihi de içerdiği bir gerçektir (Heck, 2002, s. 7).”

5. TARİHÇİLİĞİ ve METODOLOJİSİ

Muhtemelen Ya’kûbî hakkındaki temel kabul onun evrensel bir tarihçi olarak görülmesidir. Zira klasik İslâm tarihi anlatılarının dışına çıkması, eserinde İslâm öncesi döneme yer vermesi ve coğrafyasını *İslâm coğrafyası* olarak değil de *Dünya coğrafyası* olarak düşünmesi bu şekilde düşünülmesine sebep olmuştur. Bu yönüyle baktığımızda, Ya’kûbî’nin hem tarih hem de coğrafya anlatımında benzer metotları sergilediği görülecektir. Ya’kûbî’nin *Tarih*’i söz konusu olduğu “evrensel bir tarih” olması ile *isnat* sistemini kullanmaması hemen dikkati çekmektedir.

Ya’kûbî Arap tarih geleneğinde günümüze ulaşan en eski dünya tarihinin yazarıdır. Bu eser, antik kaynaklardan doğru alıntılar yapması ve tarihlendirmenin kesinliğini belirlemek için astronomiyi kullanması gibi bir dizi alışılmadık özellik gösteren bir eserdir (Khalidi, 1996, s. 115). Onun eserinin en çok vurgulanan yönünü evrensel bir tarih anlatımı olması oluşturmaktadır. Yerli ve yabancı kaynakların tamamı bu konu üzerinde hem fikirdir (Anderson, 2018, s. 93; Millward, 1961, s. 32; Zaman, 2002, 11/258; Rosenthal, 1968, s. 133; Roberts, 1986, s. 190; Duri, 1983, s. 64).

M. S. Khan, İbn Miskeveyh üzerine hazırladığı çalışmasında tarihçileri iki gruba ayırmaktadır: “Aynı kültürel gelenekten gelen ve temel bir birliği paylaşan tarihçiler arasında keskin sınıflandırmalar yapmak mümkün değildir; ancak genel olarak Arap tarihçileri iki sınıfa ayrılabilir:

1. Gelenekçiler ve fakihler (Muhaddisler ve Fakihler)
2. Bilginler ve kâtipler (Edipler ve kâtipler) (Khan, 1969, s. 710)”

İlk grubun ilgi alanını *dinî* olarak tanımlayan Khan, onları “kendilerini öncelikle Kur’an, gelenekler (Sünnet) ve icihat (Fıkıh) çalışmalarına adanmışlardır. Eğitim ve öğretimlerinin özelliklerinden biri, gelenekleri toplamak için geniş çapta seyahat etmeleri ve bunları bizzat aktarıcılardan sözlü olarak toplamalarıydı” şeklinde tanıtmaktadır (Khan, 1969, s. 710). Çalışmasında İbn Miskeveyh ile Taberî’yi karşılaştıran Khan bu konuda şu görüşlere yer vermektedir: “Zamanının pasif bir gözlemcisi olan Taberî’nin aksine, İbn Miskeveyh çağdaş olaylara katılmış ve tanık olduğu ya da içinde yer aldığı olayları anlatırken birinci şahıs olarak yazmıştır. Taberî’nin halifeler ve vezirleriyle hiçbir bağlantısı yok gibi görünmektedir ve bu nedenle onların sarayları hakkında neredeyse hiçbir şey yazmamıştır (Khan, 1969, s. 712).” İkinci gruba giren tarihçiler olarak Ya’kûbî ile Dineverî’yi karşılaştıran Khan, “Ya’kûbî’de bir kâtip ve coğrafyacının tarih yazımına yaklaşımı, Dineverî’de ise anekdotsal ve monografik yaklaşım görülmektedir” (Khan, 1969, s. 714) sözleriyle her iki eseri karşılaştırmaktadır. Her ne kadar ikinci grup tarihçiler aynı zamanda gezgin olmasalar da Khan, Ya’kûbî ve Mes’ûdî’yi “farklı bir amaçla, gelenekleri toplamak için değil, tarihlerini yazdıkları ülkeler hakkında ilk elden coğrafi bilgi edinmek için yoğun yolculuklar yapmışlardır” şeklinde tanımlamaktadır (Khan, 1969, s. 714). Khan her iki eserin evrensel bakışını şu sözlerle dile getirmektedir: “Tarihleri sadece coğrafi bilgilerle dolu olmakla kalmaz, aynı zamanda ilk

gruptaki Arap tarihçilerinde nadiren bulunan geniş bir evrensel ve seküler bakış açısı sergilerler. Ya'kûbî'nin tarihi İsrailoğulları, Suriye, Asur ve Babil hükümdarları, Hintliler, Yunanlılar ve Romalılar, İranlılar, Türkler, Çinliler, Mısırlılar, Berberiler, Habeşliler ve Zenciler hakkında bilgi verirken, Mes'ûdî, tarih gibi bazen İslâm'ın dini ilkeleriyle bile çelişebilen bilimsel bir konu üzerinde çalıştığını dolaylı olarak ifade edecek kadar ileri gider (Khan, 1969, s. 714)".

Jacques Waardenburg "Muslim Studies of Other Religions" adlı makalesinde "evrensel tarih" iddiasını şu şekilde yansıtmaktadır: "İlk olarak, İslâm'dan önceki dinlerin tarihini kapsayan, Müslüman perspektifinden din tarihinin tanımlarını bulduğumuz tarihsel eserler vardır. Müslümanlar tarafından görüldüğü şekliyle bu tarihin ana unsurları Kur'an'da peygamberlerin, yani farklı halklara gönderilen vali ve elçilerin takibi olarak verilir. Bu şemanın, yaratılıştan itibaren dünya tarihini ele alan Evrensel Tarihler'de detaylandırıldığını görüyoruz. Ya'kûbî'nin, Taberî'nin, Mes'ûdî'nin eserleri akla gelmektedir. Böyle bir tarih, peygamberler ve onların geçmişte konuştukları gayrimüslim dinî topluluklarla ilgilenir (Waardenburg, 2004, s. 215)."

Ya'kûbî ile ilgili olarak dile getirilen bir diğer konu onun isnat sistemini kullanmayarak klasik tarih yazım metodolojisinden ayrılması olmuştur. Bu durumun tespitinde erken dönem İslam tarihçilerinin uygulamasını nazarı itibara almak önemlidir; zira onlar bilgini doğruluğunu tespit için sened zincirine önem vermişlerdir. Ayrıca, Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan siyasi mücadeleler ve itikadi mezhepler ve fırkalarla birlikte tarihi malumatın sıhhat derecesini ortaya koyma açısından isnadın önemi artmış ve tarihçiler bilgilerin bu yönüne önem vermişlerdir. Böylelikle bilgiyi aktaran kişilerin, yani ravilerin güvenilirliği ile bilginin yani haberin doğruluğu arasında bağlantı bulunduğu, aktarıcının güvenilir olmasının bilginin güvenilirliğini yansıttığı anlayışı hâkim bir anlayış olmuştur (Bozkurt, 2015, s. 9).

Ya'kûbî, ikinci cildinin başında bilgi aldığı kaynakları dile getirmiş,¹ ancak benzer şekilde birinci cildin başında kaynaklarından bahsetmemiştir. Bu noktada kendisinin isnada dayanmayan bir metodu tercih ettiği, ikinci cildin başında İslam tarihi ile alakalı bölümde kullandığı temel kaynakları belirttiği, eserin diğer bölümlerinde çok nadir olmak kaydıyla eser adı veya isnat zinciri verdiği belirtilmektedir. Benzer bir kurguyla eserin ilk cildi değerlendirildiğinde de, ilk cildin *Giriş* bölümü kayıp olduğu için temel kaynaklara ulaşamadığı dile getirilmektedir. Çamyar'a göre, Ya'kûbî faydalandığı temel kaynakları tıpkı İkinci ciltte olduğu şekliyle Birinci ciltte de göstermiş olmalıdır (Çamyar, 1998, ss: 25-26)." Bize kalırsa, Ya'kûbî'nin eserinin birinci cildinde herhangi bir kayıp söz konusu değildir. Ya'kûbî ilk ciltteki bilgileri kayıpsız olarak vermeyi tercih etmiştir. Zira ilk cilt dikkatli bir gözle incelendiğinde, özellikle Yunan tıbbına ait eserlerin detaylarıyla tanıtıldığı görülecektir. Ya'kûbî metin içerisinde yer alan kaynakları ayrıca belirtme gereği hissetmemiştir.

Ya'kûbî, İslam öncesi dönemi yazarken başta *Kur'ân* olmak üzere *Tevrat*, *Zebur* ve *İncil* gibi diğer kutsal kitaplardan ve ayrıca Fars, Yunan ve Hind kökenli kaynaklardan da faydalanmıştır. Başta ifade ettiğimiz üzere Ya'kûbî kimi zaman bazı kaynaklar hakkında şüpheleri bulunduğunu dile getirmiştir. Örneğin, Hüdaynâme gibi kimi Fars kaynaklarının efsanelerden ibaret olduğunu ve onlara fazla güvenilemeyeceğini belirtmiştir (Duri, 1983, s. 65; Arı, 2008, 168).

¹ Ya'kûbî'nin eserlerinden istifade ettiği başlıca ravi ve müellifler şunlardır: İshak b. Süleyman b. Ali el-Hâşimî, Ebü'l-Buhterî Vehb b. Vehb el-Kureşî, Ca'fer b. Muhammed, Eban b. Osman, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Mûsâ b. Ukbe, Abdülmelik b. Hişâm, Ziyad b. Abdullah el-Bekkâî, Muhammed b. İshak el-Muttalibî, Ebû Hassân ez-Ziyâdî, Ebü'l-Münzir el-Kelbî, İsa b. Yezîd b. De'b, Heysem b. Adiy et-Tâî, Abdullah b. Abbas el-Hemedânî, Muhammed b. Kesîr el-Kureyşî, Ebû Sâlih, Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Seyf el-Medâinî, Ebü Ma'ser el-Medenî, Muhammed b. Mûsâ el-Harizmî. Bkz: Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sadr, Beyrut, ts., C: 2, ss: 5-6.

Diğer taraftan, Çamyar'ın ait “Ya’kûbî’nin isnatsız bir anlatımı tercih etmesinin altında iki sebep yattığı” kanaatini paylaşmaktayız:

1. Özet bir kitap yazmayı planlamış rivayet zincirlerini ayrıntı olarak görmüş, kaynakları kitabın baş tarafında belirtmekle yetinmiştir. Zira uzun rivayetlere ve şiirlere yer vermediğini belirtmektedir.

2. Uzun rivayet senetleri kullanarak anlatımı kesintiye uğratmamış ve eserine akıcılık kazandırmıştır (Çamyar, 1998, s. 26).

Ya’kûbî’nin kaynakları üzerine çalışan Millward’ın tespitine göre Ya’kûbî, sadece Hz. Ali’nin soyunun kaynaklarında bulunan malzemeyi kullanmakla kalmamış, aynı zamanda döneminin Şîi bilinen müelliflerinden de istifade etmiştir (Millward, 1971-1972, s. 69).

Ya’kûbî kendi döneminde yaşanan olaylara ya hiç değinmemiş ya da çok kısa bir şekilde geçiştirmiştir. Eserinin birçok yerinde belirsiz kaynaklar kullanmıştır. Ya’kûbî’nin *Tarih*’inde şu ifadelere rastlamak mümkündür: “Bazılarına göre”,² “Ehl-i Kitap şöyle der” (Ya’kûbî, 1995, 2/9, 14), “bir grup dedi ki (Ya’kûbî, 1995, 2/173, 175, 192)”, “bir topluluk şöyle söyledi (Ya’kûbî, 1995, 2/333, 337, 369)”, “denildi ki (Ya’kûbî, 1995, 2/14, 21, 98, 99, 114)”, “rivayet edildiğine göre (Ya’kûbî, 1995, 2/101, 103, 113)”.

Hakkında yapılan çalışmaların genelinde Ya’kûbî, tarihçilik açısından Dineverî, Taberî, Belâzürî ve İbn Kuteybe’yle birlikte anılmaktadır (Duri, 1983, s. 149). Ayrıca eserinde ülkelerin siyasi, fiziki ve beşerî coğrafyaları hakkında bilgilerin mevcut olması onun aynı zamanda iyi bir coğrafyacı olması ve Tarih üzerine yazmış olduğu eserinde çeşitli seyahatlerinde topladığı bilgilerin bulunması ile alakalıdır (Çamyar, 1998, s. 93).

6. SONUÇ

Ya’kûbî söz konusu olduğunda ilk dikkat çeken konu hayatı hakkındaki bilgilerin azlığıdır. Ayrıca kimden ya da kimlerden etkilendiğini belirlemek ve kendisinden sonraki tarihçilere sağladığı katkıyı değerlendirmek zordur. Nispeten Irak Coğrafya ekolüne mensup olması sebebiyle coğrafyacılığı konusunda fikir yürütmek daha kolay ise de tarihçiliği konusunda fikir yürütmek gerçekten zordur.

Ya’kûbî ile ilgili en çok tartışılan konu onun Şîiliği ve eserlerinde bunu ne şekilde yansıttığıdır. Her ne kadar Şîi olmadığını ispata yönelik çalışmalar mevcut ise de genel anlamıyla onun ılımlı bir Şîi olduğu yolunda fikir birliği söz konusudur. Bu özelliğinin çalışmalarına yansıyor yansımamış meselesine gelince, eserlerinde Şîi eğilimin yansımalarının bulunduğu ancak bunun körü körüne bir Şîi anlatımına dönüşmediği yönünde kanaat hakimdir ki, biz de bu kanaati paylaşmaktayız. Bahse konu anlatımlar eserin tamamına yönelik değildir. Dikkatlice incelendiğinde, ithama mevzu olan konu başlıklarının çok sayıda olmadığı görülecektir. Hz. Ali’nin hakkını gasp etmekle suçladığı Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman’ın hilâfetini kabul etmemesi, onlar hakkında *halife* unvanını kullanmaması, halifelik dönemleri için de *hilâfet* değil *eyyâm* başlığına yer vermesi, Hz. Ali ile Hz. Hasan’ı *halife* olarak zikretmesi, Emevîler dönemini *mülk* ve *saltanat* olarak ele alırken, Abbâsîler dönemini de aynı şekilde nitelemekle birlikte, onlar hakkında daha müsamahakâr davranması, eserinde Oniki İmam’a yer vermesi ve onların ölümleri hakkında *vefat* başlığını kullanması bunlardan bazılarıdır.

Ya’kûbî İslâm öncesi dönem anlatımıyla *evrensel tarih* kaleme alan ilk Müslüman tarihçidir. Her ne kadar Dünya tarihçiliği düşüncesini taşıyan, Dineverî ve İbn Kuteybe Ya’kûbî’nin muasırı olsalar da eserleri tam anlamıyla Dünya tarihi niteliği taşımamaktadır. Zira Dineverî’nin *Ahbâru’t-Tivâl*’i Hz. Âdem’le başlayıp, Kahtân, Rum, Türk, Yemen, Sasanî tarihine ayrı bir önem verip geniş bir şekilde ele alır, Arapların cahiliye dönemi ve İslam’ın başlangıcı hakkında da bilgi veren Dineverî Hz. Peygamber’in

² Ya’kûbî 100’den fazla yerde “bazıları” ifadesini kullanmıştır. Bkz: Ya’kûbî, *Târîh*, C: 2, ss: 6, 7, 9, 10, 13, 15 vd.

Siretinden bahsetmez. Dolayısı ile Dineverî, yaratılıştan itibaren konuları ele alırken bazı dönemlerden hiç söz etmezken Sasani Tarihi'nde olduğu gibi bazı kısımları da çok teferruatlı bir şekilde anlatır. O eserinde bütün dönemleri, hadiseleri dengeli bir biçimde işleyememiştir.³ Diğer taraftan İbn Kuteybe'nin *Kitâbü'l-Maârif*'i içerdiği bilgiler itibariyle bir Dünya tarihinden ziyade Tabakât kitabını andırmaktadır. Zira o bu eserinde, Arapların nesepleri, Hz. Peygamber'in Sireti, Raşit Halifeler, Emevî ve Abbâsî halifeleri, hadisçiler, edebiyatçılar, şairler, sahabe ve tabîilerin biyografilerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda her iki eserde Dünya tarihinden örnekler mevcut ise de sistematik bir dünya tarihi oldukları söylenemez.⁴ Yâ'kübî'nin Tarihi'ni incelediğimizde, Dünya tarihi olmasının ötesinde, siyasi tarihle birlikte toplumların din, kültür ve değer yargıları hakkında önemli bilgiler verdiğini görmekteyiz.

Erken dönem İslâm tarihçiliğinde Ya'kübî'nin isnat metodunu kullanmaması tarihçilik metodolojisi açısından önemlidir. Zira Hadis literatüründen etkilenmiş bir tarihçiliğin hâkim olduğu dönemde, bu metodu kullanmamak sonraki tarihçilere örnek olacak bir teşebbüstür.

Kaynakça

- Ağarı, Murat, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul 2002.
- Ağarı, Murat, "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri – İbn Hurdazbih, Ya'kübî ve İstahrî", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 34, 2007, ss: 169-192.
- Ağarı, Murat, "Ya'kübî'nin Tarih'inde Hindliler Bahsi", *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 1-1, (2021), Karabük 2021, ss: 44-59.
- Ağarı, Murat, "Ya'kübî'nin Tarihinde Tıp ve Felsefe Bahisleri", *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 2-1 (2022), Karabük 2022, ss: 87-137.
- Ağarı, Murat, "Ya'kübî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 43, ss: 287-288.
- Anderson, Tobias, *Early Sunnī Historiography -A Study of the Tārīkh of Khalīfa b. Khayyāt-*, Leiden, 2018.
- Anthony, Sean W., "Was Ibn Wāḍih al-Ya'qūbī a Shi'ite Historian?", *Al-'Uşūr al-Wuṣṭā* 24 (2016): 15-41.
- Arı, Salih, "Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Ya'kübî", *İslâmi İlimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 2, (Güz 2008), ss: 161-173.
- Arslan, Nurcan Gül, *Ya'kübî, Taberî ve İbn Kesîr'de Emevî Algısı (H.41/661-H.73/692)*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., 2016.
- Ayad, M. Kamil, "The Beginning Of Muslim Historical Research", (Eng. Trans. M. S. Khan), *Islamic Studies*, Vol. 17, No. 1 (SPRING 1978), ss: 1-26.
- Bozkurt, Sedat Seçkin, *Tarihu'l-Ya'kübî'nin Tercüme ve Değerlendirmesi (Kitâbu't-Târîh II)*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., 2015.
- Bonner, M.R. Jackson, *An Historiographical Study of Abu Ḥanīfa Aḥmad Ibn Dawud Ibn Wanand Al-Dinawari's Kitāb Al-Aḥbar Al-Ṭīwal (Especially of That Part Dealing With The Sasanian Kings)*, Oxford University, 2014.
- Brockelmann, C., "Yâkübî", *İslâm Ansiklopedisi (MEBİA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, C: 13, ss: 351-352.

³ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1330. Türkçe çevirisi için bkz: Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, Ankara: Ankara Okulu Yay. 2017.

⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, tah: S. Ukkâşe, Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.

- Çamyar, Selahattin, Ya'kûbî ve Tarihçiliği, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.
- Çelik, Emre, Ya'kûbî'nin Kitâbü'l-Büldân'ı ve İslâm Coğrafya Geleneğindeki Yeri, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2018.
- Daniel, Elton L., "Al-Ya'qubi and Shi'ism Reconsidered", 'Abbasid Studies, Edit: J.E. Montgomery, Paris 2004, ss: 209-232.
- Dineverî, AHBÂRU'T-TIVÂL, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1330.
- Donner, Fred M., Narratives of Islamic Origins -The Beginnings of Islamic Historical Writing-, New Jersey: The Darwin Press, 1983.
- Duri, A. A., The Rise of Historical Writing Among The Arabs, New Jersey: Princeton University Press, 1983.
- Ebû Hanîfe ed-Dineverî, el-Ahbâru't-Tivâl, Ankara: Ankara Okulu Yay. 2017.
- Grabar, Oleg, İslam Sanatının Oluşumu, Çev: N. Yavuz, İstanbul: YKY Yay., 1998.
- Hagemann, Hannah-Lena, History and Memory: Khārijism in Early Islamic Historiography, University of Edinburgh, 2014.
- Hamarneh, Sami, "Arabic Historiography as Related to the Health Professions in Medieval Islam", Sudhoffs Archiv, 1966, Bd. 50, H. 1 (1966).
- Heck, Paul L., The Construction of Knowledge in Islamic Civilization- Qudâma b. Ja'far and His Kitâb al-Kharâj wa-Sinâ'at al-Kitâba, Leiden: Brill, 2002.
- el-Hibri, Tayeb, Reinterpreting Islamic Historiography-Hârûn al-Rashîd and the Narrative of the Abbâsid Caliphate-, Cambridge, 2002.
- Hizmetli, Mustafa, İslam Tarihinin İlk Kaynakları, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Hoyland, Robert (Edit.), Muslims and Others in Early Islamic Society, London 2004.
- İbn Kuteybe, el-Maârif, tah: S. Ukkâşe, Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- Keaney, Heater N., Medieval Islamic Historiography-Remembering Rebellion-, London, 2013.
- Khalidi, Tarif, Arabic Historical Thought in the Classical Period, Cambridge University Press, 1996.
- Khan, M. S., "Miskawaih and Arabic Historiography", Journal of the American Oriental Society, Oct. - Dec., 1969, Vol. 89, No. 4 (Oct.-Dec., 1969), ss: 710-730.
- Margoliouth, D. S., Lectures on Arabic Historians, Delhi 2009.
- Mazhen, Yernar, "Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târîh'ine Göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., 2010
- Waardenburg, Jacques, "Muslim Studies of Other Religions: The Medieval Period", Muslims and Others in Early Islamic Society, (Edit: R. Hoyland), London 2004.
- Millward, William G., A Study of al-Ya'qûbî with Special Reference to His Alleged Shi'a Bias, Princeton University: Near Eastern Studies, 1961.
- Millward, William G., "al-Ya'qubi's Sources And the Question of Shi'a Partiality", Abr-Nahrain, V: 12 (1971-1972), ss: 47-74.
- Noth, Albrecht, The Early Arabic Historical Tradition-A Source-Critical Study, (Trans.from German: Michael Bonner), Princeton, 1994.
- Özdoğan, Kevser, "Yakubî ve Şiîliği Üzerine", Bilimname, XXXIX, 2019/3, ss: 355-389.

- Petersen, Erling Ladewig, *Ali and Muawiya in Early Arabic Tradition-Studies on The Genesis and Growth of Islamic Historical Writing until the End of the Ninth Century-*, (Eng. Trans. P. Lampe Christensen), Kopenhag, 1964.
- Richter, Gustav, “Medieval Arabic Historiography”, Eng. Trans: M. S. Khan, *Islamic Studies* , Autumn 1984, Vol. 23, No. 3 (Autumn 1984), ss: 225-247.
- Roberts, Joseph Bradin, *Early Islamic Historiography: Ideology And Methodology*, Ohio State University, 1986.
- Robinson, Chase F., *Islamic Historiography*, Cambridge 2003
- Rosenthal, Franz, *A History of Muslim Historiography*, Second Revised Edition, Leiden: Brill, 1968.
- Shoshan, Boaz, *Poetics of Islamic Historiography*, Leiden: Brill, 2004.
- Shoshan, Boaz, *The Arabic Historical Tradition and the Early Islamic Conquests- Folklore, Tribal Lore, Holy War-*, London, 2016.
- Şan, Erman-Ferit Baz, “Mülûku’r-Rûm: Ya’kûbî’ye Göre Roma İmparatorları”, *Mediterranean Journal of Humanities*, VI/2 (2016) 427-441.
- Spuler, Bertold, “Islamic and Western Historiography”, (Trans. From German: M.S. Khan), *Islamic Studies*, Winter 1986, Vol. 25, No. 4 (Winter 1986), ss: 417-444.
- Tayyara, Abed el-Rahman, “İbn Hâbib’s Kitâb al-Muhabbar and its Place in Early Islamic Historical Writing”, *Journal of Islamic Studies*, Vol: 29, Issue: 3, (September-2018), ss: 392–416.
- Waardenburg, Jacques, “Muslim Studies of Other Religions: The Medieval Period”, *Muslims and Others in Early Islamic Society*, (Edit: R. Hoyland), London 2004.
- Yâkût el-Hamevî, *Mucemü’l-Udebâ İrşâdü’l-Erîb fi Ma’rifeti’l-Edîb*, tah: M. İ. Abbas, Bayrut, 1993.
- Ya’kûbî, *Tarihu’l-Ya’kûbî*, Beyrut: Dâru Sadr, 1995, I-II.
- Ya’kubî, *Ülkeler Kitabı*, çev: M. Ağarı, İst., Ayışığı Kitapları, 2021.
- Yazıcı, Selim, *Ya’kûbî’nin Tarihine Göre Hz. Osman Dönemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., 2016.
- Zaman, Muhammad Qasim, “Ya’kûbî”, *The Encyclopaedia of Islam (EI²)*, Leiden: Brill, 2002, C: 11, s. 258.